

УДК 614.23:061.2(09)(470+571)

О.М. Ціборовський, В.М. Сорока

Товариство київських лікарів – одна з найстаріших громадських організацій медиків у Російській імперії

ДУ «Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України», м. Київ, Україна

Мета – висвітлити діяльність Товариства київських лікарів та його роль в організації медичної допомоги та охорони народного здоров'я у XIX – на початку XX століття.

Матеріали: протоколи засідань, звіти, правові документи, наукові праці.

Методи: контент-аналіз, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, статистичний.

Результати. Товариство київських лікарів, створене у 1840 р., стало однією з перших лікарських громадських організацій у Російській імперії, до складу якої входили більшість лікарів м. Києва, а очолювали провідні фахівці, професори Київського університету св. Володимира. Його члени сприяли підвищенню кваліфікацій лікарів, поліпшенню якості медичної допомоги, розвитку гігієни і профілактики, поширенню медичних знань серед населення.

Висновки. Товариство київських лікарів у XIX – на початку XX ст. зробило вагомий внесок у розвиток не лише медичної науки, а й медичної допомоги та охорони народного здоров'я.

Ключові слова: Товариство київських лікарів, медична допомога, охорона народного здоров'я, гігієна, профілактика, Комісія народних медичних читань.

Вступ

Товариство лікарів у сучасному значенні цього поняття, покликані сприяти науковій і практичній діяльності у галузі медицини і охорони здоров'я, підвищенню професійної кваліфікації, поліпшенню якості та ефективності медичної допомоги, юридичному та соціальному захисту прав лікарів, встановленню міжнародних зв'язків, поширенню гігієнічних та медичних знань серед населення, пропаганді досягнень медицини і здорового способу життя, виникли у XVIII ст. Перше самостійне медичне товариство було засноване в Парижі у 1731 р. під назвою «Хірургічна академія», а перше медичне товариство у Лондоні – у 1773 р.

У Російській імперії перше наукове товариство медиків під назвою «Медичне зібрання» було створене в Україні в м. Херсоні 29 липня 1784 р. з ініціативи видатного лікаря і вченого Д.С. Самойловича–Сушинського. Лише через 20 років у 1804 р. при Московському університеті було організоване Товариство змагання лікарських та фізичних наук, яке у 1845 р. було перейменовано у Фізико-медичне товариство. Перше товариство російських лікарів виникло у Петербурзі у 1833 р., а в Москві – у 1860 р. [19].

Мета роботи – висвітлити діяльність Товариства київських лікарів та його роль в організації медичної допомоги та охорони народного здоров'я у XIX – на початку XX століття.

Матеріали: протоколи засідань, звіти, правові документи, наукові праці.

Методи: контент-аналіз, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, статистичний.

Результати дослідження та їх обговорення

Поступово лікарські товариства почали виникати в різних губернських містах, у т.ч. в Україні. У 1838 р. інспектор Київської лікарської управи медик-хірург Іван Петрович Кудрявцев подав київському генерал-губернаторові заяву про дозвіл на заснування в Києві наукового лікарського товариства. Серед ініціаторів створення Товариства були також К.І. Боссе, Л.Ф. Гротковський, Ф.Ф. Мерінг. Ця пропозиція була передана до Ради міністрів у Петербурзі, а дозвіл на заснування товариства було одержано в 1840 р. [9, 19].

Його програма проголошувала:

«Київські лікарі запропонували між собою товариство для того, щоб радитися відносно предметів, які власне, стосуються медицини. Предмети цих нарад можуть бути такі:

1) Розгляд на загальному засіданні епідемічних та ендемічних хвороб, що з'являються в народі, розгляд характеру їх, виявлення причин походження і визначення способу лікування.

2) Кожний лікар має право повідомити все товариство про важливу хворобу, яка зустрічалася йому в практиці, і проекти спільної думки відносно кращого лікування її.

3) Кожний член повідомляє товариство про методи успішного лікування ним якоїсь хвороби, що могли б бути корисні і для інших лікарів.

4) Товариство можуть повідомляти про свої методи або просити думки про якусь важливу хворобу також інші лікарі, не беручи участі у засіданні його, ті, що живуть у Києві – особисто, а відсутні – письмово.

5) На засіданні цього товариства розглядаються досі не розв'язані або сумнівні факти про якусь хворобу, походження та її спосіб лікування.

6) На засіданні кожен повідомляє про вчитані з вітчизняних або чужоземних журналів теорію, досвід або новий винахід з усіх галузей медицини.

7) Трактати кожного засідання вносяться одним з членів у домашній протокол, щоб товариство бачило свої дії та щоб обговорене ним і читане не залишилося без користі, а інше могло бути випробуване.

8) Ці протоколи після закриття або цілковитого припинення цих засідань передаються для зберігання в Київську лікарську управу.

9) Засідання намічено проводити два рази на місяць, збираючись у когось з членів, а у екстрених випадках, що потребують негайного обговорення, члени збираються і раніше наміченого часу.

10) Якщо хтось три рази поспіль не прибув на засідання без поважних причин, не давши про те знати, виключається з товариства.

11) Ці благонамірені та загальнокорисні бесіди не порушуються ніякими незгодою, критикою чи особами, дружньою одностайністю розглядають і вирішують пропонуване. Порушник спокою цього засідання за загальною згодою виключається з числа його членів.

12) Під час засідань і при обговоренні питань медицини ніякі інші теми в розмові членів входили неповинні.

Виявлення бажання бути членом цього товариства з додержанням цих правил власноручно підписується Київ, рік 1838, листопад» [2].

Як видно з програми, Товариство було виключно наукове, спрямоване на підвищення кваліфікації лікарів. Воно було зацікавлене не лише лікувальними, але й профілактичними проблемами, станом медичної науки за кордоном. Робота членів Товариства визначалась обережністю, товариськістю та дисципліною. Теми розмов обмежувалися лише медициною.

Приїом до Товариства був відкритим, демократичним: членами його могли бути всі лікарі, які, змагаючи до такої шляхетної і загальнокорисної цілі товариства, старалися повідомляти про свої спостереження і досліди над існуючими в народі недугами і про інші корисні медичні справи» [1].

Товариство київських лікарів не обмежувало свою діяльність Києвом і навіть Київською губернією, а намагалось розширити її, передусім на Правобережну Україну. Про його відкриття були повідомлені всі повітові лікарі Київщини, а також Подільська і Волинська лікарські управи, і незабаром таке товариство виникло в Одесі (1849). Згодом були створені Волинське (1859), Подільське (1860), Харківське (1861) медичні товариства.

Урочисте відкриття Товариства київських лікарів відбулося 29 жовтня 1840 року, про що було повідомлено Медичний департамент і написано кореспонденції в журналах «Друг здоров'я» і «Северная пледа». Протоколів за перші роки діяльності Товариства в архіві не виявлено, але кілька повідомлень, зроблених на його

засіданнях, можна знайти у найбільш поширеному в ті часи медичному журналі «Друг здоров'я».

Іван Петрович Кудрявцев став першим головою Товариства і був на цій посаді 9 років (1840–1849), а першим секретарем було обрано хірурга лікарської управи штаб-лікаря С.І. Волинського.

Протягом 88 років існування Товариства його головами були провідні лікарі м. Києва – хірурги, терапевти, офтальмологи, патологи, професори Київського університету св. Володимира, а саме:

- Караваєв Володимир Опанасович (1849–1857);
- Алферьев Сергій Петрович (1857–1860);
- Гюббенет Кристіан Якович (1860–1869);
- Хржоншевський Никанор Адамович (1869–1872);
- Мазон Юлій Іванович (1872–1881);
- Перемежко Петро Іванович (1881–1882);
- Мінх Григорій Миколайович (1882–1886);
- Хржоншевський Никанор Адамович (1886–1892);
- Леш Федір Олександрович (1894–1897);
- Трітшель Карл Генріхович (1897–1913);
- Образцов Василь Парменович (1917–1920);
- Яновський Феофіл Гаврилович (1920–1928).

У різний час членами правління були видатні учені професори В.К. Високович, М.М. Волкович, а почесними членами – І.І. Мечников, О.О. Ковалевський, С.П. Боткін, М.І. Пирогов, І.М. Сеченов, Л. Пастер, В.П. Боткін, М.В. Скліфосовський [17].

Порядок роботи Товариства Київських лікарів та його склад яскраво ілюструють 16 протоколів засідань за 1882–1883 рр., підписаних його головою професором Г.М. Мінхом і секретарем Т.О. Маковецьким [14].

В останньому з них викладено короткий звіт голови про проведену роботу, повідомлення про обрання головою санітарно-статистичного бюро Т.О. Маковецького (замість проф. Субботіна, який відмовився від цієї посади через зайнятість) і звіт скарбника Товариства І.Т. Щербини про стан коштів Товариства за 1882/83 рік. Витрати становили 416 крб 21 коп., переважно на друкування таблиць смертності тощо, канцелярські витрати, оплату праці служника. В конторі Державного банку зберігалась премія д-ра Мілліота у 3000 крб, яка завдяки набіглим відсоткам на 01.01.1883 р. становила 457 крб 50 коп.

На засіданні № 11 (30.04.1883 р.) цікавим був виступ гостя – В.І. Фабриціуса, який повідомив «Головніші висновки про народжуваність та смертність київського населення за три роки (з 1880 до 1882 р. виключно)» на основі таблиць, складених Т.О. Маковецьким.

На засіданні № 13 (24.09.1883 р.) замість Т.О. Маковецького, обраного секретарем санітарно-статистичного бюро, секретарем Товариства обрано Н.С. Сім'яновського.

На засіданні № 16 (29.10.1883 р.) колишній секретар Товариства Т.О. Маковецький прочитав звіт за 1883 р. У цей день виповнилося 43 роки з дня заснування Товариства.

На день звіту у Києві жило 3 почесні і 125 дійсних членів Товариства. За посадами члени Товариства розподілялися так:

- професори Київського університету – 16 осіб – 12,8%;
- клінічні ординари та асистенти – 21 осіб – 16,0%;
- лікарі цивільного відомства – 12 осіб – 9,7%;
- лікарі військового відомства – 46 осіб – 36,8%;
- вільно практикуючі – 28 осіб – 22,4%;
- ветеринарні лікарі – 1 особа – 1,1%;
- магістри фармації – 1 особа – 1,1%.

Разом – 125 осіб – 100%.

Найбільше військових лікарів налічувалося тому, що вони склали більшість серед лікарів м. Києва:

Серед загальної кількості лікарів різного профілю члени Товариства становили:

- з 24 професорів Університету і викладачів – 17 (70,8%);
- з 25 клінічних ординаторів та асистентів – 21 (84,0%);
- з 63 лікарів військового відомства – 47 (74,6%);
- з 15 лікарів цивільного відомства – 12 (80,0%);
- з 73 вільно практикуючих – 29 (39,7%).

Разом із 200 членів Товариства – 126 осіб (63,0%), виключаючи ветеринарних лікарів і фармацевтів.

Тобто більшість лікарів Києва були членами Товариства.

У звіті детально викладено відвідування членами Товариства засідань (16 засідань відвідало 489 лікарів, 31 гість, усього 520 осіб; від 25 до 40 осіб на окремих засіданнях; більшість членів відвідали по 2–3 засідання).

У кінці протоколів наведено список членів Товариства за станом на 29.10.1883 р.:

Бюро товариства складалося з:

1. Голови Мінха Григорія Миколайовича;
2. Віце-голови Тріштеля Карла Генріховича;
3. Скарбника Щербини Івана Трохимовича;
4. Секретаря Флейшера Адольфа Карловича;
5. Бібліотекаря Щасного Олексія Івановича.

Головою санітарно-статистичного бюро став Маковецький Тимофій Омелянович, якого замінив на посаді секретаря бюро Товариства Сім'яновський Микола Степанович.

У Товаристві було три почесні члени: Архипов Олександр Олександрович (з 1883 р.); Каравасв Володимир Опанасович (з 1861 р.); Мацон Юлій Іванович (з 1881 р.), а також 118 дійсних членів.

Подальший розвиток діяльності Товариства яскраво характеризується протоколами засідань у 1887–1888 рр. [15].

Особливо важливим і цікавим було засідання 23 січня 1888 р., коли було прийнято проекти Статутів для закладів, створюваних при Товаристві, – приватної поліклініки, лічниці (амбулаторії) для прихожих хворих, санітарної станції, бібліотеки та лекторію Товариства [10–13].

Створення цих закладів при Товаристві було спрямоване на наближення кваліфікованої медичної

допомоги до населення, підвищення кваліфікації студентів старших курсів і молодих лікарів, посилення санітарного нагляду за якістю харчових продуктів та напоїв.

З метою запобігання захворювання на дифтерію 7 грудня 1887 р. було прийнято спеціальний лист до мешканців м. Києва та околиць.

Надзвичайно важливе значення мало опрацювання Лікарсько-етичних правил, складених спеціальною комісією Товариства і затверджених на засіданні 7 жовтня 1883 р [3].

Ці правила мали підзаголовок «Обов'язки та права лікарів і склалися з двох частин:

I. Ставлення лікарів до публіки.

II. Взаємостосунки лікарів.

У першій частині в розділі «А. Обов'язки лікарів щодо хворих» зазначено, що лікар мав відвідувати хворого так часто і стільки часу, скільки треба і за згодою хворого (п. 1).

У сумнівних випадках лікар має призначити консультацію (с. 2). Якщо лікування потребувала спеціаліста, то лікар був зобов'язаний порадити хворому запросити його (п.3).

У розділі «Б. Вимоги лікарів від публіки» зазначено, що лікар може вимагати від хворих довіри до нього і виконання всього, що він вважає корисним для хворого (п. 7).

Довіра хворого до лікаря полягала: а) у повному і правдивому повідомленні йому всіх причин, що впливають на здоров'я; б) у виконанні всіх призначень лікаря; в) у одержанні допомоги інших лікарів без відома лікуючого лікаря (п.8).

Лікар мав право вимагати від хворих поваги до його праці, збереження його праці і часу (п. 10). В інтересах самих хворих лікарі могли вимагати, щоб хворі зверталися до них раніше (п. 11), але при цьому намагалися не викликати його без потреби раптово, особливо вночі, а краще заздалегідь, письмово, із зазначенням точної адреси (п. 12).

У розділі «В. Винагородження за працю» зазначено, що лікар має повне право вимагати винагороду за всяку виконану ним лікарську працю (п. 13). Лікарська допомога бідним, нарівні з іншими їхніми потребами, належить опікуванню міських і сільських громад та інших установ (п. 14). Безкоштовна лікарська допомога бідним належала добрій волі лікаря, проте особи, які знаходилися під опікою Олександрівського комітету про поранених, мали право на безкоштовну лікарську допомогу (п. 15). Нічні візити, зроблені за викликом хворого, мали оплачуватися подвійно (у час з 9 год. вечора до 7 год. ранку).

Дуже цікавим були пункти другої частини про взаємостосунки лікарів.

Так, у п. 19 було зазначено, що лікар повинен відмовлятися від нагороди за допомогу колезі лікарю та його родині, що було вже давно освячено звичаєм.

У розділі «Б. Лікарські поради (консультації)» було зазначено, що кожний лікар, який одержав диплом, має право на них (п.20).

У цих порадах слід було уникати навіть тіні суперництва і треба було проводити їх в умовах товарищескості, довіри, відвертості, правдивості та делікатності (п. 21). Бесіди лікарів мали проходити без свідків, в окремій кімнаті (п. 22). Результати консультації мав повідомляти лікуючий лікар, якщо він сам не попросить про це консультанта. Якщо в консультації брали участь кілька лікарів, то вони самі мали домовитися, хто буде оголошувати результати (п. 23).

У розділі «В. Ставлення до хворих інших лікарів» було чітко визначено, що в стосунках з хворими колега лікар не повинен переходити за межі знайомства, не має права критикувати лікування і своєю поведінкою зменшувати довіру хворого до свого лікаря (п.30). Ніколи і ні під яким виглядом лікар не повинен лікувати одночасно і таємно від колеги того ж самого хворого (п. 31). Лікар, який замінив колегу, ні в якому разі і нічим не повинен сприяти становленню поганої думки про свого попередника (п. 34).

У всіх пунктах наголошувалося про солідарність і колегіальність лікарів та формах і методах їх дотримання.

Важливим здається розділ «Г. Реклами», де чітко зазначено, що у всіх об'явах про прийом хворих лікар не повинен містити нічого, крім прізвища, наукового ступеня, спеціальності, місця і часу прийому (п. 37 – Циркуляр Мед. департаменту МВС № 9821 від 21 грудня 1882 р.). Лікар не повинен був давати порад без огляду хворого і не приписувати ліки таємними знаками за згодою з аптекарем, а також ліки секретного, ним видуманого складу, не опублікованого у наукових працях (п. 38).

Лікар не повинен був сприяти поширенню похвал про свою лікарську діяльність шляхом преси або будь-яким іншим (п. 39). Він не повинен був дозволяти хворим друкувати подяку собі, а також збирати свідчення про успішно виконані операції (п. 40).

У розділі «Д. Сутички між лікарям» викладено, що при умові таких у сфері професійної діяльності вони розглядаються «третейським» судом у складі п'яти

лікарів, обраних Товариством у складі один військовий, один професор, один цивільний і один вільнопрактикуючий лікар, із запрошенням при необхідності спеціалістів (п. 42). У випадку, якщо запрошений не згодиться на рішення третейського суду, то пошукувач має право звернутися до суду (п. 42).

Ці правила були підписані комісією у складі:

– голова комісії проф. Н. Хржонцевський, президент ТКЛ;

– члени комісії П. Морозов, віце-президент ТКЛ;

– А. Флейшер, перший секретар ТКЛ;

– І. Щербина, почесний член ТКЛ;

– Н. Сім'яновський, другий секретар ТКЛ;

– К. Шадек, бібліотекар ТКЛ;

– Н. Підрізан, помічник Інспектора Київського губернського лікарського відділення.

Про динаміку в роботі Товариства Київських лікарів та зміни в його складі переконливо свідчить звіт про урочисте засідання 29 жовтня 1888 р., яке відбулося під головуванням проф. Н.А. Хржонцевського [15].

Засідання розпочалося його виступом із нагоди 48-річчя Товариства. З жалем він повідомив у відмові в затвердженні вище згаданих Статутів закладів у складі Товариства, у припиненні діяльності бібліотеки у приміщенні Університету. Проте він доповів про успішну роботу Комісії медичних народних читань при Товаристві і зобов'язався добитися дозволу на заснування вище названих закладів, крім Приватної поліклініки, до 50-річчя Товариства.

Потім секретар Н.С. Сім'яновський прочитав річний звіт, який засвідчував, що на 29 жовтня 1887 р. Товариство складалося з 20 почесних членів (3 нових, у т.ч. старійший член І.Т. Щербина – 24 роки) і 143 дійсних (20 нових).

З числа 160 членів, що живуть у Києві, було 154 дійсних і 6 почесних (табл. 1).

Відношення кількості членів товариства до всієї чисельності лікарів представлено в таблиці 2.

Таблиця 1

Склад членів Товариства київських лікарів (1883–1888 рр.)

Лікарі різної категорії	Рік					
	Було (1883)	1888	1887	1886	1885	1884
Професорів і приват-доцентів	20	12,5%	11,8%	12,2%	11,4%	13,2%
Клінічних ординаторів та асистентів	19	11,9%	14,0%	21,3%	17,5%	14,8%
Лікарів військового відомства	46	28,7%	30,7%	25,5%	34,3%	36,3%
Лікарів цивільного відомства і ординаторів міської лікарні	23	14,4%	16,7%	11,4%	11,4%	11,5%
Лікарів вільнопрактикуючих	52	32,5%	26,8%	25,1%	24,4%	22,3%
Ветеринарів	–	–	0,6%	0,6%	0,7%	0,9%
<i>Разом</i>	160	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 2

Відношення членів Товариства до загального числа лікарів різного профілю (1883–1888 рр.)

Лікарі різної категорії	Було (1883)	З них членів	1888	1887	1886	1885	1884
Професорів і приват-доцентів	28	20	71,4%	54,9%	57,1%	75,0%	61,5%
Клінічних ординаторів та асистентів	24	19	80,0%	69,0%	88,1%	89,1%	75,0%
Лікарів військового відомства	64	46	71,3%	88,0%	81,4%	82,7%	72,1%
Лікарів цивільного відомства та ординаторів міської лікарні	31	23	74,5%	68,5%	78,1%	55,5%	77,7%
Лікарів вільно практикуючих	116	52	44,8%	27,1%	37,5%	38,3%	33,3%
Разом	264	160	60,0%	57,2%	62,6%	60,4%	56,6%

Відсоток членів Товариства серед лікарів різних категорій був досить високий, крім серед вільно практикуючих лікарів, але він теж поступово зростає.

За звітний період було проведено 17 засідань у 1887 р. і 13 у 1888 р. Їх відвідало 649 осіб. У середньому на кожному засіданні було 40,6 відвідувачів: у 1887 р. – 41,7; у 1888 р. – 36,0.

Щодо гостей, то їх було приблизно на засіданні від 5 до 15 осіб, а студентів – від 50 до 200 осіб.

У середньому, тих, хто відвідував було 75,7%, а не відвідував – 24,3% (табл. 3, 4).

За звітний період зроблено 41 повідомлення, більшість доповідачів яких становили науковці і військові лікарі (табл. 5).

Таблиця 3

Показники відвідувань засідань Товариства (1882–1888 рр.)

Показник	1888 р.	1887 р.	1886 р.	1885 р.	1884 р.	1883 р.	1882 р.
Відвідували	75,7%	77,3%	74,4%	72,3%	71,2%	64,0%	58,2%
Не відвідували	24,3%	22,7%	25,6%	28,7%	28,8%	36,0%	41,8%

Таблиця 4

Кількість засідань Товариства і присутність членів на кожному з них (1884–1888 рр.)

Показник	1884 р.	1885 р.	1886 р.	1887 р.	1888 р.
Засідань	13	11	16	17	17
Членів	38	35	36	41,7	40,6

Таблиця 5

Повідомлення на засіданнях Товариства (1888 р.)

Професорами і приват-доцентами	10
Клінічними ординаторами і асистентами	7
Військовими лікарями	14
Цивільними лікарями	2
Вільнопрактикуючими лікарями	4
Студентами	2
Провізорами	1
Спостерігачами метеорологічної лабораторії	1

Про подальший прогрес діяльності Товариства київських лікарів свідчить звіт про урочисте річне засідання Товариства 29 жовтня 1896 р., яке відбувалося під головуванням професора Ф.О. Леша при секретарях В.Ф. Недільському і В.Ф. Бушуєву [8].

Засідання почалося з виступу голови, який підкреслив наукову цінність багатьох доповідей з хвороб кишечнику, туберкульозу легенів, нових способах

лікування хвороб серця, органотерапії, нервових хвороб, лікування туберкульозу брюшини в дітей та іншої казуїстики.

Він повідомив про створення при Товаристві хіміко-бактеріальної лабораторії. За 9 місяців нею було проведено 1300 досліджень.

Голова наголосив на доброму фінансовому стані Товариства. Якщо в кінці минулого року у касі було 1300 крб, то тепер стало більше 2100 крб. Впродовж року надійшло членських внесків 1007 крб, від хіміко-бактеріологічної лабораторії 395 крб. Видатків у минулому році було 607 крб 23 коп., а тепер касі – 2159 крб 66 коп.

Протягом року в Товариство вступило 37 нових членів і тепер і ньому налічується 184 дійсних членів і можна сподіватися, що протягом поточного року їх буде більше 200.

Секретар Товариства д-р В.Ф. Недільський доповів про діяльність Товариства, зміни в управлінні, складі членів.

Тепер бюро Товариства складається з голови проф. Ф.О. Леша, товариша голови А.К. Флейшера, секретарів

В.Ф. Недільського і В.Ф. Бушуєва, скарбника Ф.Ф. Риндовського, бібліотекаря Л.О. Дубицького.

На 29 жовтня 1895 р. у складі товариства налічувалося почесних членів – 52, з них 38 вітчизняних, 14 іноземних; дійсних членів – 157. Протягом року поступило 36 нових членів, кілька вибуло, і тому тепер Товариство налічувало 51 почесного члена і 177 дійсних.

Наукових засідань було 11, які відвідало від 56 до 71 члена (в середньому 61 учасник). Було зроблено 40 повідомлень, у т.ч. :

- з неврології – 8;
- з хірургії – 5;
- з дитячих хвороб – 6;
- з акушерства – 2;
- з патологічної анатомії – 3;
- з гінекології – 1;
- з шкірних хвороб – 1.

У хіміко-бактеріологічній лабораторії було зроблено 1358 аналізів, з них платних – 1162, за половину плати – 26; безкоштовно – 170.

До каси Товариства надійшло:

- від Товариства Київських лікарів – 300 крб.
- від аналізів – 3061 крб. 50 коп.
- від д-ра Недільського за квартиру – 150 крб.

Разом – 3511 крб 50 коп.

Витрати становили 395 крб, з яких 300 крб було здано скарбнику, а 95 крб зберігалося в касі хіміко-бактеріологічної лабораторії.

Товариство київських лікарів відіграло вагомий роль у розвитку клінічної медицини. Не даремно В. Плющ пише, щоб висвітлити його діяльність і «зміст доповідей, що були прочитані в ньому, треба було б писати цілі томи» [9].

Слід наголосити на суспільній спрямованості та демократичності Товариства, що вигідно відрізняло його від подібних товариств Росії. Так, у 1863 р. проф. В.Л. Горещкий виголосив промову, в якій відзначив: «Лікар, як член суспільного товариства, має, згідно з своїм покликанням, обов'язки двох родів: він не лише повинен турбуватися про здоров'я приватних осіб, що доручають себе його опіці, але на його обов'язку лежать і турботи про суспільне здоров'я» [4].

Марковський Л.А. у своїй доповіді «Про важливість викладання гігієни в медичних закладах» говорив: «Слід вчити народ, як йому жити, щоб бути здоровим та довговічним, які речовини шкідливо споживати в їжі, як побудувати своє житло, як розпізнати скаженого собаку, коня, що хворіє на сибірку, як поводити себе у здоровому стані і як під час хвороби. Бажано було б, щоб з'явився російською мовою зрозумілий для народу твір у галузі гігієни та дієтики» [18]. А лікар С. Ніс видав першу в Наддніпрянській Україні популярну медичну книжку українською мовою «Про хвороби і як їм запобігти» (1874) [6].

Мінх Г.М. виступав у Товаристві з доповідями з питань гігієни, демографії та санітарної статистики, часто наголошуючи на суспільних завданнях медицини. Професор Н.А. Хржонцевський писав про нього: «Він

вдихнув струмінь життя в товариство і наблизив його діяльність до питань суспільної гігієни» [5].

На засіданнях Товариства виступали відомі професори Київського університету св. Володимира В.Т. Покровський, Л.А. Марковський, К.Г. Трітшель, Є.І. Афанасьєв та інші. Так, В.Т. Покровський демонстрував хворих, доповідав про захворювання нирок, зокрема про блукаючу нирку. Ф.І. Пастернацький демонстрував хворих з пухлинами мозку і один з перших описав травматичну епілепсію. Є.І. Афанасьєв доповідав про захворюваність на поворотний тиф. У 1866 р. В.К. Високович прочитав свою доповідь «Про ракові включення», в якій висловив думку про інфекційне походження злоякісних пухлин.

Товариство київських лікарів видавало свої «Праці» і «Протоколи». У 1881 р. воно вперше в Росії взяло участь в організації нічних чергування лікарів для відвідування хворих вдома. При Товаристві було організоване і працювало санітарно-статистичне бюро [16].

Зазначені факти свідчать, що Товариство київських лікарів з початку своєї діяльності не обмежувалося питаннями підвищення кваліфікації лікарів та якості медичної допомоги хворим, а визначалося спеціальною спрямованістю і приділяло серйозну увагу питанням профілактики і гігієни. Лікарі та вчені, яких об'єднувало воно, зробили вагомий внесок у розвиток різних галузей медицини і охорони здоров'я.

Товариство київських лікарів приділяло серйозну увагу санітарно-просвітній діяльності. Про обсяг і характер цієї роботи свідчать звіти Комісії народних медичних читань при Товаристві за 1891, 1892, 1893, 1894 рр. [7].

У Києві існувало дві комісії народних читань: Комісія загальноосвітніх народних читань з 1882 р. і Комісія народних медичних читань при Товаристві київських лікарів із 1886 р.

Спочатку читання обох комісій проводилися в Контрактовому будинку на Подолі, але потім були витіснені звітні Російським драматичним товариством. Тому вони були змушені побудувати спеціальне приміщення.

У зв'язку з епідемією азіатської холери проф. Никанор Адамович Хржонцевський видав видання «Про те, як охороняти себе від холери» трьома мовами російською, польською та єврейською. Проте статтю доктора А.І. Михалевича «Про холеру» (1873 р.) українською мовою не дозволила опублікувати ні місцева, ні центральна цензура.

Ці лекції читалися багато разів, але звернення Товариства про недопущення богомольців до Києва під час епідемії не знайшло підтримки ні у церковного, ні у цивільного керівництва.

Читань за весь звітний період було проведено 67: 1891 р. – 26; 1892 р. – 15; 1893 р. – 10; 1894 р. – 16 читань.

Загальна кількість платних і безкоштовних слухачів відповідно становила: 1891 р. – 3 100 і 6 483; 1892 р. – 484 і 22 339; 1893 р. – 759 і 250; 1894 р. – 658 і 600. За всі 4 роки було 34 673 слухача, у т.ч. платних – 5 001, безкоштовних – 29 672.

Збір за читання становив: 1891 р. – 163 крб; 1892 р. – 30 крб 20 коп.; 1893 р. – 50 крб 10 коп.; 1894 р. – 48 крб 20 коп.

Надходження Комісії становили:

- Залишок від минулого 1890 р. – 1462 крб 49 коп.
- Допомога Міської думи за 1891, 1892, 1893,

1894 рр. щорічно – 1200 крб.

- Збір з народних читань – 291 крб 50 коп.

Разом – 2 953 крб. 99 коп.

Витрати становили 2721 крб 50 коп., здебільшого на:

– будівництво будинку для народних читань – 1000 крб:

- білети та афіші про народні читання – 326 крб;
- плата прислужі і пристосування зала – 210 крб;
- на видання читань про холеру – 205 крб;
- придбання картин для проектора – 165 крб.

Головою Комісії був багатолітній президент Товариства київських лікарів (1871–1874 рр. і 1886–1892 рр.), почесний член багатьох товариств лікарів, відставний ординарний професор Київського університету святого Володимира Никанор Адамович Хржонщевський. Секретарем Комісії був Володимир Філаретович Недільський. До складу правління входили ще 25 дійсних членів і 10 членів-кореспондентів (усього 37 осіб).

Висновки

Товариство Київських лікарів, створене в 1840 р., стало одним з найперших лікарських товариств у Російській імперії.

У складі Товариства перебувало більше половини лікарів, які мешкали у м. Києві, особливо серед науково-

педагогічних працівників і військовослужбовців, менше – серед вільнопрактикуючих лікарів.

Товариство київських лікарів постійно очолювали провідні спеціалісти м. Києва – професори Київського університету св. Володимира, а серед почесних членів були видатні вчені М.І. Пирогов, І.М. Сеченов, Л.Пастер, І.І. Мечников, С.П. Боткін.

Товариство київських лікарів відіграло вагомую роль не лише в розвитку клінічної медицини, але й зробило серйозний внесок у становлення гігієни, демографії та санітарної статистики, проводило велику санітарно-просвітницьку роботу, створивши у 1886 р. Комісію народних медичних читань, систематично видавало свої «Праці» та «Протоколи».

При Товаристві були створені санітарно-статистичне бюро, хіміко-бактеріологічна лабораторія. Його члени взяли участь у створенні у 1881 р. Товариства нічних чергувань лікарів, опрацювали Статути приватної поліклініки, лічниці (лабораторії) для прихожих хворих, санітарної станції з метою наближення кваліфікованої медичної допомоги до населення, підвищення кваліфікації молодих лікарів і студентів старших курсів, забезпечення нагляду за безпекою і якістю харчових продуктів та напоїв.

При Товаристві працювали бібліотека та лекторій. Спеціальною комісією було підготовлено і затверджено на загальних зборах 7 жовтня 1886 р. Лікарсько-етичні правила, які мали регулювати стосунки лікарів з пацієнтами і взаємостосунки між лікарями.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на продовження вивчення теми, порушеної в даній статті.

Література

1. *Верхратский С. А.* Первые городские и уездные врачи и первые больницы на Украине / С. А. Верхратский // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – Киев : Госмедиздат УССР, 1954. – С. 148.
2. *Верхрацький С. А.* Сторінки історії медицини на Україні / С. А. Верхратский. – Київ : Держмедвидав УРСР, 1957. – С. 35–36.
3. *Врачебно-этические* правила, составленные комиссией, избранной Обществом Киевских врачей, и утвержденные им на заседании 7 октября 1889 г. – Київ : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1889. – 11 с.
4. *Годовщина* Общества киевских врачей. – Киев, 1863.
5. *Даль М. К.* Основные направления научной деятельности Г. Н. Минха / М. К. Даль // Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине. – Киев : Госмедиздат УССР, 1954. – С. 277.
6. *Ніс С.* Про хвороби і як їм запобігти / С. Ніс. – Київ, 1874.
7. *Отчет* Комиссии народных чтений при обществе Киевских врачей за 1891, 1892, 1893, 1894 гг. – Київ : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1885. – 12 с.
8. *Отчет* о торжественном годовичном заседании Общества Киевских врачей 29 октября 1896 года. – Київ : Тип. Н.Т. Корчак–Новицкого, 1897. – 50 с.
9. *Плющ В.* Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у Східній Україні (1840–1946) / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. – Чикаго, 1988. – Т. 2. – С. 1–22.
10. *Проект* Устава Частной поликлиники при Обществе Киевских врачей // Протоколы заседаний Общества Киевских врачей с приложением за 1887–1988 год. – Вып. первый. – Заседание VI. 31 января 1888 года. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – С. 48–51.
11. *Проект* Устава Лечебницы для приходящих больных при Обществе Киевских врачей // Протоколы заседаний Общества Киевских врачей с приложением за 1887–1988 год. – Вып. первый. – Заседание VI. 31 января 1888 года. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – С. 51–56.
12. *Проект* Устава Санитарной Станции при Обществе Киевских врачей // Протоколы заседаний Общества Киевских врачей с приложением за 1887–1988 год. – Вып. первый. – Заседание VI. 31 января 1888 года. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – С. 56–58.
13. *Проект* Устава Библиотеки и Лектория Общества Киевских врачей // Протоколы заседаний Общества Киевских врачей с приложением за 1887–1988 год. Выпуск первый. – Заседание VI. 31 января 1888 года. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – С. 58–59.
14. *Протоколы* заседаний Общества Киевских врачей за 1882–1883 год. – Київ : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1883. – 72 с.
15. *Протоколы* заседаний Общества Киевских врачей за 1887–1888 год. – Вып. первый. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – 99, 55 с. – Выпуск второй. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1889. – 61, 61 с.
16. *Товариство* київських лікарів // УРЕ. – Київ : Головна редакція УРЕ, 1984. – 2-е вид. – С. 277.
17. *Товариство* київських лікарів : бібліографічний показник / укл. : Л. Є. Корнілова, Н. І. Мамедова, В. Т. Нековаль, В. В. Недельчева. – Київ, 2010. – 119 с.: іл.
18. *Университетские* известия. – Киев, 1864. – № 12.
19. *Ціборовський О. М.* Заснування Товариства київських лікарів та їх внесок у розвиток медицини і охорони здоров'я (до 170 річчя Товариства київських лікарів) / О. М. Ціборовський // Історія утворення і становлення Товариства київських лікарів : матеріали конференції. – Київ, 2010. – С. 87–92.

Дата надходження рукопису до редакції: 13.03.2017 р.

**Общество киевских врачей –
одна из самых старых общественных организаций
медиков в Российской империи**

О.М. Циборовский, В.М. Сорока

ГУ «Украинский институт стратегических исследований
Министерства здравоохранения Украины»,
г. Киев, Украина

Цель – осветить деятельность Общества киевских врачей и его роль в организации медицинской помощи и народного здравоохранения в XIX – в начале XX века.

Материалы: протоколы заседаний, отчеты, правовые документы, научные труды.

Методы: контент-анализ, проблемно-хронологический, сравнительно-исторический, статистический.

Результаты. Общество киевских врачей, созданное в 1840 г., стало одной из первых врачебных общественных организаций в Российской империи, в состав которой входило более половины врачей г. Киева, а возглавляли ведущие специалисты, профессора Киевского университета св. Владимира. Его члены способствовали повышению квалификаций врачей, улучшению качества медицинской помощи, развития гигиены и профилактики, распространению медицинских знаний среди населения.

Выводы: Общество киевских врачей в XIX – в начале XX вв. сделало весомый вклад в развитие не только медицинской науки, но и медицинской помощи и народного здравоохранения.

Ключевые слова: Общество киевских врачей, медицинская помощь, народное здравоохранение, гигиена, профилактика, Комиссия народных медицинских чтений.

**Society of the Kyiv doctors – one of the oldest
public organizations of physicians
in the Russian empire**

O.M. Tsiborovsky, V.M. Soroka

PE “Ukrainian Institute of Strategic Researches
MHC of Ukraine”, Kyiv, Ukraine

Purpose – highlight activity of the Society of the Kyiv doctors and its role in the organization of health care and protection of national health in the XIX – early XX century.

Materials: minutes of meetings, reports, legal documents and scientific works have been applied.

Methods: content analysis, problem and chronological, comparative and historical, statistical methods have been used.

Results. Society of the Kyiv doctors founded in 1840 became one of the first medical’s public organizations in the Russian Empire, which included more than half Kyiv doctors and leading experts, professors of Kyiv St. Vladimir University. Its members promoted improvement of professional skill of doctors, improvement of health care quality, hygiene and prevention, distribution of medical knowledge among the population.

Conclusions. Society of the Kyiv doctors in XIX – early XX century has made the significant contribution to development not only medical science but also medical aid and protection of national health.

Key words: Society of the Kyiv doctors, medical aid, protection of national health, hygiene, prevention, national medical readings Commission.

Відомості про авторів

Циборовський Олег Михайлович – к.мед.н., с.н.с., керівник сектору історії медицини ДУ «Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна.

Сорока Володимир Михайлович – науковий співробітник сектору історії медицини ДУ «Український інститут стратегічних досліджень Міністерства охорони здоров'я України»; пров. Волго-Донський, 3, м. Київ, 02099, Україна.